

ПУБЛІКАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ

УДК 903.4'18.02(477.75)“638”

КЕРАМІЧНИЙ ПОСУД КИЗИЛ-КОБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОСЕЛЕННЯ АЛЬМА-КЕРМЕН ІЗ РОЗКОПОК 2008 РОКУ

Евеліна КРАВЧЕНКО

*Інститут археології НАН України,
пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна,
e-mail: evekravchenko@ukr.net*

Уперше публікується кераміка з нещодавно відкритого археологічного комплексу (яма) кизил-кобинської культури поселення Альма-Кермен (Крим). Речовий склад є функціонально цілісним і відображає усі основні типи кераміки горизонту VI-Г. За датуванням горизонту яма є синхронною до ранньокелермеських старожитностей і в абсолютних датах належить до першої половини – середини VII ст. до н. е.

Ключові слова: Крим, Альма-Кермен, ранній залізний вік, кизил-кобинська культура, кераміка.

На поселенні кизил-кобинської культури Альма-Кермен (Південно-Західний Крим) під час розкопок 2008 р. (керівник – Ю. Зайцев), була відкрита і досліджена яма з доволі представницьким керамічним комплексом. Яма містила фрагментований ліпний посуд, який за характерними ознаками належить до VI хронологічного горизонту цієї культури (VI-Г) [Кравченко, 2011, с. 72]. Цей горизонт виділений на основі синхронізації комплексів поселень Сахарна Голівка і Чорна Річка [Кравченко, 2011, с. 72], що в Інкерманській долині. Поселення Альма-Кермен розташоване у нижній течії р. Альма (Бахчисарайський район, АР Крим) на високому мергелевому пагорбі над сучасним руслом річки. У пізньоскіфський час на місці кизил-кобинського виникло поселення пізньоскіфської культури, а невдовзі на його місці було збудовано римську залогу. У теперішній час пагорб зайнятий кладовищем с. Завітного. Матеріал розкопок поселення Альма-Кермен публікувався і введений у науковий обіг [Кравченко, 2007, с. 282–294; 2007а, с. 92–95].

Характеристика археологічного матеріалу.

Типологія кераміки. Великі нелісковані посудини, орнаментовані підтрикутним пружком під шийкою, типу V/2, характерні для попереднього горизонту (рис. 1, 1), і наступного його типу VI/4 горизонту VI-Г (рис. 1, 2–4) [Кравченко, 2011, с. 68].

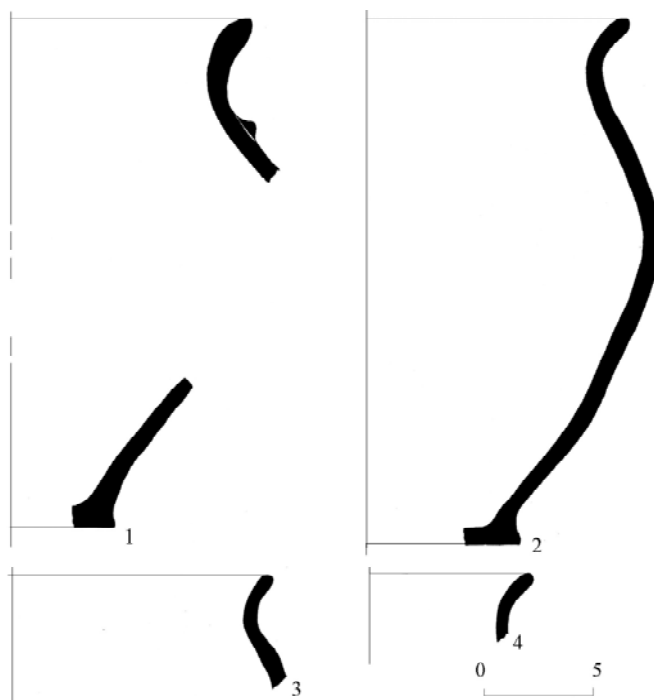

Рис. 1. Горщикоподібні посудини типів V/2 (1) і VI/4 (2–4).

Великі тарні посудини (тип VI/1) з дугоподібно відігнутих вінцем із діаметром, меншим за найбільший діаметр тулуба (рис. 2, 1, 5, 7, 8). Тісто з домішкою дрібно-, грубозернистого і черепашкового піску, стінка товста. Аналогічні посудини є в матеріалі поселень Чорна Річка, Сахарна Головка в комплексах горизонту VI-Г [Кравченко, 2011, с. 68].

Посудини (горщикоподібні) середніх та малих об'ємів (тип VI/2) із різко відігнутих вінцем (рис. 2, 2–4, 6). У цілих форм цього типу, що походять з поселень Сахарна Голівка і Чорна Річка [Кравченко, 2011, с. 72], найбільший діаметр тулуба припадає на верхню половину посудини. Тісто з домішкою великої кількості піску і черепашок, випал середньої якості. Орнаментация невідома.

Тип є інноваційним у цьому горизонті.

Посудини великих, середніх і малих об'ємів (тип VI/5) із рівним або незначно відігнутих вінцем, воронкоподібним, що переходить у розширений тулуб (рис. 2, 9, 10). Діаметр вінця менший найбільшого діаметра тулуба. Посудини ліплені у клаптевий спосіб, тісто з домішкою черепашкового і дрібнозернистого піску, випал середньої якості. Орнаментация невідома.

Тип походить від типу V/1 попереднього горизонту.

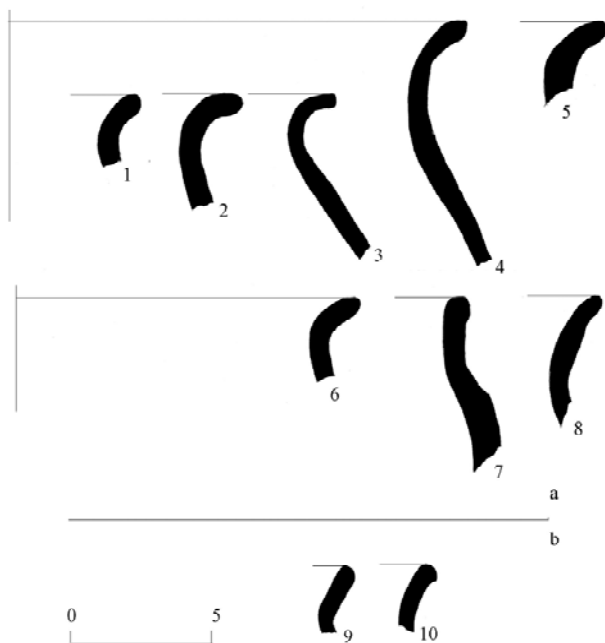

Рис. 2. Горщикоподібні посудини типів VI/1 (1, 5, 7, 8), VI/2 (2–4, 6) і VI/5 (9, 10).

Посудини значного об'єму (корчаги) (тип VI/6) з вузьким відігнутим вінцем, відносно високою рівною шийкою, що перегином переходить у сильно розширене плече. Представлені у фрагментах від чотирьох посудин (рис. 3). Верхня частина тулуба посудин у вигляді переверненої півсфери. Нижче половини висоти посудини тулуб конічно звужується до вузького плоского дна. Діаметр шийки посудини приблизно дорівнює діаметру дна і є значно меншим за найбільший діаметр тулуба, який менший висоти посудини. Тісто з домішкою дрібнозернистого і черепашкового піску. У процесі формування на підсушену посудину наносили ґрунт, по якому і проводили лискування. Орнамент нанесений однозубим інструментом на лисковану, але невипалену поверхню. Мотив орнаменту – заштриховані трикутники на плечі вершиною вниз, окантовані зверху каймою з наколів. Опущені зубці трикутників найчастіше злегка загнуті. Іноді трапляється деталь орнаменту у вигляді трикутників вершиною вгору, утворених двома вдавленими лініями, нанесена на горлі посудини (рис. 3, 1a). Розміщення цієї орнаментальної фігури відносно загального мотиву в даний момент незрозуміле з причини фрагментарності матеріалу. Іноді трапляються рудиментарні наліпи-виступи на плечі і тулубі посудини (рис. 3, 2a). Стиль нанесення орнаменту варіює: є і канельовані, характерні для горизонту V-УБ (рис. 3, 1), і врізні лінії, що є показником

горизонту VI-Г (рис. 3, 2–4). Фрагменти зберегли сліди заповнення врізних ліній білою пастою (рис. 3, 3).

Подібні корчаги характерні для підкурганних витягнутих поховань на боці та спині Сімферопольського водосховища (пп. 6/3, 7/1) [Колтухов, 1999, с. 76–92, рис. 1, 8, 2, 1]. С. Колтухов датує їх у межах VI–V ст. до н. е., що, на нашу думку, є дуже заниженою датою. Жодне з цих поховань не містить чітко датованого інвентарю. Їх датували на основі аналогій у кераміці, які, на наше переконання, дещо некоректні. Комплекси з античною керамікою при цьому не використовували, посилання на наявність у комплексах з аналогіями неконкретизованого матеріалу не є чітким хронологічним репером. Уточнимо, що подібні корчаги відомі в матеріалі Сімферопольського поселення [Колотухин, 1996, рис. 41, 8, 9] та поселення Таш-Джорган-1 [Колотухин, 1996, рис. 40, 22].

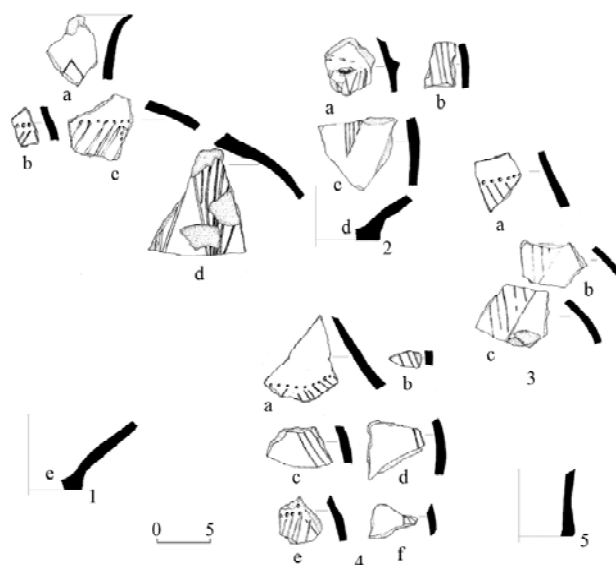

Рис. 3. Корчагоподібні лисковані посудини типу VI/6.

Аналогічна корчага з відповідним орнаментом супроводжувала поховання 1 кургану 7 Сімферопольського водосховища з розкопок А. Лескова [Лесков, 1957, с. 109–116, рис. 48, 2]. Поховання було здійснено витягнуто на спині головою на захід. Автор розкопок цілком резонно пов'язав його за аналогією до лискованої орнаментованої корчаги з ранніми Келермеськими підкурганними похованнями і датував VII ст. до н. е. [Лесков, 1957, с. 115]. З появою нового етнічного компонента варто пов'язувати і новий поховальний звичай, представлений у курганах Сімферопольського водосховища. Фрагменти

посудини з кургану 1 і посудину з кургану 2 Келермеського могильника опублікували Б. Піотровський і А. Йессен [Пиотровский, Йессен, 1940, с. 44–48, табл. XIV, 1, 2], щоправда, з деякими застереженнями щодо корчаги з кургану 2, і віднесли до найраніших поховань могильника. Визначальним для кримських пам'яток тут є специфіка мотиву трикутника в орнаментиці. Л. Галаніна і А. Алексеев віднесли посудину з кургану 2 до часу середньої бронзи [Галанина, Алексеев, 1990, с. 42, прим.]. А. Йессен теж висловлював сумніви щодо посудини, співвіднесеної з керамічним розвалом зі звіту Веселовського на основі вкладеного папірця з підписом “к. 2”. Але, при всьому цьому, посудина за формою аналогічна, скажімо, до посудини з кургану 24 Келермеського могильника, а за орнаментациєю – до кераміки Прикубання загалом. Але деякі кавказькі типи часу середньої бронзи дійсно можуть виступати аналогіями до посудини, яка, ми припускаємо, пов'язана з курганом 2 Келермеса. Позиція Л. Галаніної цілком зрозуміла: по-перше, кераміка не є основним об'єктом її дослідження, по-друге, наявність суперечливого об'єкта в такому важливому з погляду хронології комплексі, як курган 2 Веселовського, створить сприятливе середовище для критики. У наведених вище курганах Сімферопольського водосховища орнамент з заштрихованих трикутників з верхньої каймою з наколів на корчагах домінує, превалює він і на корчагах з поселень Західного Криму.

Враховуючи наявність подібного декору на фрагментах з інших комплексів цього могильника та зв'язок похоронного обряду курганів біля Келермеса і Сімферопольського водосховища з корчагами цього типу, появу останніх у Криму варто синхронізувати з ранньою групою Келермеських курганів. Відповідно, і появу типу доцільно віднести до цього часу. Л. Галаніна, підтримуючи висновок Г. Коссака про поділ Келермеських комплексів на старшу і молодшу групи, всупереч його визначенню старшої від 700 р. до н. е. [Kossak, 1986, s. 130], зробила висновок про її дату в межах 660–640 рр. до н. е. [Галаніна, 1997, с. 184, 192]. При прийнятті обох думок хронологія кримських матеріалів значно уточниться, тому питання синхронізації тут визначимо першою половиною VII ст. до н. е. Посудина, аналогічна до синхронного комплексу Сахарної Головки, глечик (корчага з ручкою і зливом), що відповідає типу VI/6 за профілюванням і орнаментациєю (рис. 3, 1) походить з кургану 5 могильника Новозаведенне в Центральному Передкавказзі. Там поява такого посуду теж пов'язується зі скіфами, датується поховання в межах VII–VI ст. до н. е., а традиції виготовлення різні дослідники визначають і як місцеві, і як урартійські [Мамонов, 2006, с. 79–87]. Варто також звернути увагу, що цей тип у передкавказьких матеріалах є місцевим, і кераміка з підкурганних поховань Келермеського могильника не відрізняється від кераміки ґрунтових могил сусіднього могильника, які вважаються належними місцевому доскіфському

населенню [Галанина, Алексеев, 1990, с. 42]. Наприклад, у Моздоцькому могильнику, в курганах 1 та 2, в зібганих похованнях, орієнтованих головою на південь, були знайдені корчаги, що за пропорціями наближаються до подібних із поселення Сахарна Головка [Пиотровский, Йессен, 1940, табл. III, VII; Стржелецкий, Веймарн, д. 684], а одна з них є повною аналогією до посудин з мішаного шару (засип могил римського часу) цього поселення [Пиотровский, Йессен, 1940, табл. III, 2; Стржелецкий, Веймарн, д. 684] і яка є аналогічною до фрагментованих посудин з Альма-Кермену (рис. 3, 2).

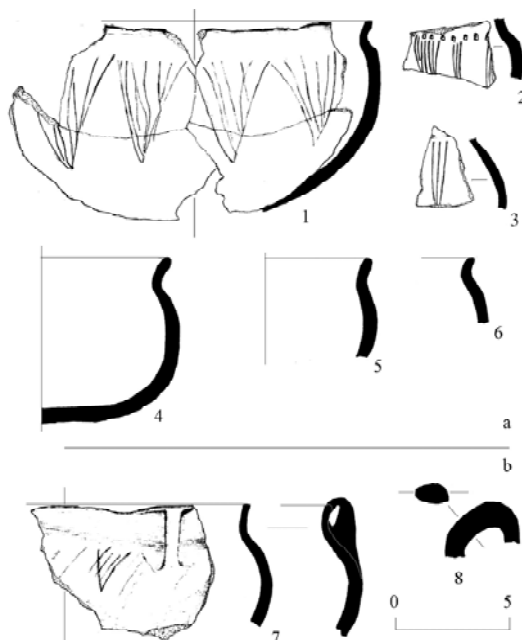

Рис. 4. Кубко- і кувалеподібні лискувані посудини типу VI/7 (a) VI/7a (b).

Посудини відкритого типу (чашоподібні кубки) (тип VI/7) з відігнутих вінцем, короткою шийкою, сферичним тулубом і округлим дном (рис. 4, a). Вкриті темним лискуванням, не завжди якісним, на яке нанесений врізний орнамент однозубим інструментом. Тісто з домішками дрібнозернистого і черепашкового піску, випал хороший. Орнаментация типова для горизонту VI-Г. Опущені від плеча трикутники нанесені гострим інструментом і заштриховані косими лініями. Лінії нанесені неакуратно, вони не завжди паралельні одна до одної. Заглиблення ліній були заповнені білою пастою (рис. 4, 1). Нижні кути трикутників незначно загнуті.

Тип походить від типу V/4 попереднього горизонту.

Аналогічні кубки наявні в матеріалі поселень Карагач, Сімферопольське [Колотухин, 1996, рис. 36, 1, 2; 41, 1, 6], близькі за формою й ідентичні за орнаментациєю посудини є серед інвентарю підкурғанних поховань Сімферопольського водосховища. Подібна орнаментация відома на матеріалі з пам'яток горизонту VI-Г Чорна Річка [Савеля, Май, д. 2697], Мікензієві Гори [Савеля, 1982, 360], Сахарна Головка [Стржелецкий, Веймарн, д. 684], Інкерманське [Крис, 1955, с. 35–44; 1957, с. 47–53]. Миски Моздоцького могильника орнаментовані заштрихованими трикутниками, заповненими білою пастою [Пиотровский, Йессен, 1940, табл. II, 2, 3; VI, 3], так само, як і посуд малих об'ємів Чорної Річки та Альма-Кермену.

Посудини (тип VI/7a) з профілюванням тулуба, як у типі VI/7, і петелькоподібною ручкою, що піднімається над вінцем (кухлі) (рис. 4, b). Ручка кріпиться на вінці і плечі посудини. Тісто, випал і орнаментация ідентичні до типу VI/7. Цей тип належить до одного типологічного ряду з типом V/6 попереднього горизонту.

Подібні до типів VI/7 і VI/7a посудини відомі в підкурғанних витягнутих, з елементами зібганості, похованнях на боці і витягнутих на спині Сімферопольського водосховища, орієнтованих на захід із незначними відхиленнями (4/2, 6/3, 12/1, 14/1), рідше – на схід (11/8) [Колтухов, 1999, с. 76–92, рис. 1, 6, 9; 2, 7, 8; 3, 1]. Зазначений тип трапляється серед матеріалу Інкерманського поселення, причому на деяких екземплярах наявний зональний розподіл орнаменту, коли трикутники чергуються з вертикальними потрійними лініями [Крис, 1957, с. 51, рис. 4; 6]. Подібний орнамент з'являється на кубках та кухлях могильників Причорномор'я тільки у фінал передскіфського часу [Гаврилюк, 1979, с. 31, рис. 6, 8, 9, 13, 14]. О. Дубовська називає ці поховання пізньочорногорівськими з керамікою “фракійського” виду. За схемою, яку вона запропонувала, вони поширені в південно-західному і придніпровському Степу [Дубовская, 1997, с. 181–218, рис. 1; 2]. У питанні про походження цього орнаменту варто звернути увагу на пам'ятки Козія-Сахарна, на кераміці з яких відомі найраніші його зразки, звідти ж походять найближчі аналогії до стилізованих зооморфних (?) зображень на вершинах трикутників [Кашуба, 2000, с. 241–488, рис. XXXIV, 1, 2, 7, 11], що наявні на кераміці кизил-кобинської культури поселень Холодна балка, Таш-Джарган I, Сімферопольського водосховища [Колотухин, 1996, рис. 39, 10; 40, 23; 44, 7]. Фрагменти подібних посудин відомі в кам'яних скринях могильника Черкес-Кермен [Крис, 1981, табл. 40, 45, 47; 41, 80, 81].

Висновки.

Горизонт VI-Г демонструє завершення змін у керамічному комплексі, пов'язаних з історичними процесами, що відбувалися в Передкавказзі, і складання нового керамічного набору. Відтак, продовжують розвиток тільки

наскрізні типи¹ і майже всі інновації попереднього горизонту V-УБ. З'являється тип VI/5, генетично споріднений з типами VI/1 і 2, які, своєю чергою, походять від типу V/1 попереднього горизонту. Різко зменшується різноманіття типів і їх кількісне наповнення у категоріях корчагоподібні, кубко/кухлеподібні, відсутні мископодібні, їх, можливо, функціонально заміщає тип VI/7. Горщикоподібних посудин у розглянутому комплексі, навпаки, аж п'ять типів. Ймовірно, що це результат недолугого виготовлення посудин цієї категорії в горизонті.

Архаїчно виглядає орнаментация підтрикутним наліпним пружком подлощеної посудини типу V/2 (рис. 1, 1). Наявність в інвентарі колективного поховання біля с. Піонерське типів кубків, характерних для хронологічних горизонтів цього і попереднього горизонтів [Колтухов, 1999, рис. 4, 2, 4], теж може свідчити про їх поступову заміну без хронологічного розриву, а подібні комплекси можна визначити, як найраніші в горизонті VI-Г. Подібні до типів цього горизонту орнаментация і профілювання посудин характеризують матеріальну культуру Змійського поселення на Північному Кавказі [Крупнов, 1960, табл. XVI, XVII].

На основі аналогій у кераміці хронологічно цей горизонт відповідає раннім Келермеським старожитностям Передкавказзя, які датовані, за Г. Коссаком, зламом VIII–VII ст. до н. е., за Л. Галаніною, – першою половиною – серединою VII ст. до н. е. У Криму найближчі аналогії кераміці горизонту VI-Г представлені в інвентарі підкурғанних поховань Сімферопольського водосховища, насамперед серед корчаг, кубків і кухлів. Тим паче важливо, що вони маркують появу витягнутих підкурғанних поховань у Криму, за обрядом ідентичним раннім похованням у Келермеських курганах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гаврилюк Н. А.* Лощеная керамика степных погребений предскифского времени // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – Киев, 1979.
2. *Галанина Л. К.* Келермесские курганы. “Царские” погребения раннескифской эпохи // Степные народы Евразии. – М., 1997.
3. *Галанина Л. К., Алексеев А. Ю.* Новые материалы к истории Закубанья в раннескифское время // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Л., 1990. – Вып. 30.
4. *Дубовская О. Р.* Об этнокультурной атрибуции “новочеркасских” погребений Северного Причерноморья // Археологический альманах. – Донецк, 1997. – Вып. 6. – С. 181–218.
5. *Кашуба М. Т.* Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна) // *Stratum plus*. – 2000. – Вып. 3. – С. 241–488.

¹ Тут ідеться про типи V/2 і VI/4, що формують свої типологічні ряди від типів ранніх (дотаврських) періодів кизил-кобинської культури [див.: Кравченко, 2011, с. 68].

6. *Кравченко Э. А.* К вопросу об изменениях в материальной культуре населения Горного Крыма в предскифское время // *Revista archeologica*. SN. – Chisinau, 2007. – Vol. III. – № 1–2. – P. 282–294.
7. *Кравченко Э.* Керамика поселения кизил-кобинской культуры Альма-Кермен // Ранний залізний вік Євразії: до 100-річчя від дня народження Олексія Івановича Тереножкіна. Мат-ли міжнар. наук. конференції (Чигирин, 16–19 травня 2007 р.). – К.; Чигирин, 2007а. – С. 92–95.
8. *Кравченко Е. А.* Кизил-кобинська культура у Західному Криму. – К.; Луцьк, 2011.
9. *Колотухин В. А.* Горный Крым в эпоху поздней бронзы – начале железного века. – Киев, 1996.
10. *Колтухов С. Г.* Курганные погребения раннескифского времени в долине Салгира // Старожитності Північного Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 7. – С. 76–92.
11. *Крис Х. И.* Раскопки раннетаврского поселения в Инкермане // КСИИМК АН СССР. – 1955. – Вып. 58. – С. 35–44.
12. *Крис Х. И.* Раннетаврское поселение в Инкермане // История и археология древнего Крыма. – Киев, 1957. – С. 47–53.
13. *Крис Х. И.* Кизил-кобинская культура и тавры. // САИ. – М., 1981. – Вып. Д I-7.
14. *Крупнов Е. И.* Древняя история Северного Кавказа. – М., 1960.
15. *Лесков А. М.* Седьмой симферопольский курган // КСИИМК АН СССР. – 1957. – Вып. 67. – С. 109–116.
16. *Мамонов В. Е.* К вопросу о формировании керамического комплекса раннескифского времени в Центральном Предкавказье // Российская археология. – 2006. – № 1. – С. 79–87.
17. *Пиотровский Б. Б., Йессен А. А.* Моздокский могильник. – Л., 1940.
18. *Савеля О. Я.* Работы Севастопольской экспедиции // АО 1981 года. – М., 1982. – С. 360.
19. *Савеля О. Я., Май Е. А.* Поселение “Чёрная речка” (ГУ – 14) // Наук. архів Національного заповідника “Херсонес Таврійський”, д. 2697.
20. *Стржелецкий С. Ф., Веймарн Е. В.* Коллекционная опись // Наук. архів Національного заповідника “Херсонес Таврійський”, д. 684.
21. *Kossack G.* Zaumzeug aus Kelermes // Hallstattkolloquium. – Budapest, 1986.

Стаття: надійшла до редакції 18.11.2012
прийнята до друку 10.12.2012

**THE POTTERY FROM KYZYL-KOBA CULTURE SETTLEMENT
OF ALMA-KERMEN FROM THE EXCAVATIONS IN 2008**

Evelina KRAVCHENKO

Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine,

12, Heroiv Stalingrada Av., Kyiv, 04210, Ukraine,

e-mail: evekravchenko@ukr.net

The article deals with the analysis of ceramics from an archeological complex (pit) of Kyzyl-Koba culture at the settlement of Alma-Kerman (Crimea). The staff of the artifacts is functionally completed and represents the main types of pottery of VI-G horizon of Kizil-Koba culture in this archaeological complex. The pit is synchronous with early Kelermes Scythian antiquities, according to the dating of horizon VI-G, and dates back to the beginning - the middle of the 7th cent. B.C.

Key words: Crimea, Alma-Kermen, Early Iron age, Kyzyl-Koba culture, ceramics.

**КЕРАМИЧЕСКАЯ ПОСУДА КИЗИЛ-КОБИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ
ПОСЕЛЕНИЯ АЛЬМА-КЕРМЕН С РАСКОПОК 2008 ГОДА**

Эвелина КРАВЧЕНКО

Институт археологии НАН Украины,

пр. Героев Сталинграда, 12, Киев, 04210, Украина,

e-mail: evekravchenko@ukr.net

Публикується кераміка із вновь відкритого археологічного комплексу (ямы) кизил-кобинської культури поселення Альма-Кермен. Вещевої склад функціонально цілостен і відображає всі основні типи кераміки горизонту VI-Г. По датировке горизонту яма синхронна раннекелермесским древностям і в абсолютних датах відноситься к первой половине – середині VII в. до н. э.

Ключевые слова: Крым, Альма-Кермен, ранний железный век, кизил-кобинская культура, керамика.